

TÜRKİYE'DE SON DÖNEM DÖVİZ KURU GELİŞMELERİNİN DIŞ TİCARET HACMİNE ETKİLERİ

Arş. Gör. Hatice ARMUTCUOĞLU TEKİN
Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi,
hatice.armutcuoglu@adu.edu.tr

Dr. Öğr. Üy. Özgür BALMUMCU
Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi,
balmumcu@adu.edu.tr

Özet

Ülke ekonomilerinin ticari ve finansal açıdan küreselleşmesi onları, 2008 küresel krizinde görüldüğü gibi, dünya ekonomisindeki dalgalanmalara açık hale getirmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle döviz kuru istikrarının olumsuz etkilendiği; sermaye girişinin döviz kurunu düşürdüğü, sermaye çıkışının ise döviz kurunu yükselttiği görülmüştür. Döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması riski de beraberinde getirmiş, değişen kurların dış ticaret hacimlerini etkilemesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Esnek döviz kuru sistemiyle birlikte kur düzeylerinin belirsizleşmesi, özellikle konjonktürün daralma dönemlerinde, riskten kaçınan üreticilerin dış ticaret hacmini daraltmasına neden olmuştur. Bu bağlamda döviz kuru düzeyinin ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri teoride öngörülebilir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi ise, 2001 yılında esnek kur rejimine geçilmesinin ardından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu süreçte çoğunlukla Türk lirası (£) değerlendirilmiş, böylelikle hem ithalat artışı hızlanmış hem de ağırlıklı olarak ithal girdilere dayanan sektörlerin ihracat potansiyelleri artmıştır. Ancak özellikle son 4 yıldır görülen döviz kurundaki sürekli yükseliş makroekonomik dengeleri olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmenin teoride ihracatı artırması, ithalatı yavaşlatması ve dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaret açığını azaltması beklenirken dış ticaret açığının arttığı görülmektedir. Bu bağlamda son dönem döviz kuru gelişmelerinin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaç edinen bu çalışma, 2010 yılı başından 2018 yılının altıncı ayına kadar olan dönemdeki döviz kuru gelişmeleri ile imalat sanayi ihracat ve ithalat verileri arasındaki ilişkiye ve perde arkasına odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Esnek Döviz Kuru, Dış Ticaret Hacmi, İhracat, İthalat.

THE EFFECTS OF LAST PERIOD EXCHANGE RATES DEVELOPMENT ON FOREIGN TRADE VOLUME IN TURKEY

Abstract

Commercial and financial globalization of the national economies has made them open to fluctuations in the world economy, as seen in the 2008 global crisis. The stability of exchange rates was negatively affected by the liberalization of capital movements; it is seen that capital inflow decreases foreign exchange rates, while capital outflow increases foreign exchange rates. The fluctuations in the exchange rates has brought along with the risk and it has become inevitable that the changing exchange rates affect the foreign trade volumes. With the flexible exchange rate system, the uncertainty of the exchange rates has caused the risk avoiding producers to narrow the foreign trade volume, especially during the period of the conjuncture shrinkage. In this context, the effects of the exchange rate level on export and import can be predicted in theory. Turkey's foreign trade volume, followed by the transition to flexible exchange rate regime in 2001 has made significant progress. In this process Turkish liras (£) mostly is valued, so that both the increase of imports is accelerated and the export potential of the industry based on imported inputs is increased. However, the continuous rise in the exchange rates seen especially in the last four years has adversely affected the macroeconomic balances. While the increase in exports of these developments, slowing imports and reducing the trade deficit is expected in Turkey, Turkey's foreign trade deficit has increased. In this context, this study which aims to examine the impact of the recent exchange rates developments on the foreign trade volume in Turkey focuses on the relationship between exchange rate development and export and import data of the manufacturing industry in the period from the beginning of 2010 to the sixth month of 2018 and behind the scenes.

Keywords: Exchange Rate, Flexible Exchange Rate, Foreign Trade Volume, Export, Import.

1. Giriş

Döviz kurundaki gelişmeler bir ülkenin öncelikle ödemeler bilançosunu, fiyatlar genel düzeyini ve faiz oranını etkiler. Makroekonomik değişkenlerin geneline tesir eder. Üretim ve yatırım yapısını, maliyetleri, işgücü piyasasını ve fiyatlar genel düzeyini etkiler. İç tüketim ve dış ticaret alanında kaynakların tahsisini etkinlikten uzaklaştırır. Dolayısıyla döviz kuru değişimleri ülke ekonomisi üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Bu alanlardaki gelişmelerin dış ticaret üzerinde dolaylı etkileri bulunmaktadır. Döviz kuru değişiminin dış ticaret hacmini doğrudan etkilemesi de söz konusudur. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin üretim aşamasında katma değeri yüksek ara malı ithal edip katma değeri düşük mamul ihraç etmeleri, onları döviz kurlarının etkilerine daha açık hale getirmektedir.

Döviz kuru piyasalarının küresel bazda sürekli alım satımın yapıldığı devamlılık arz eden bir yapısı olduğu için, bu yapı döviz kurunda değişkenlik, değişkenlik de belirsizlik ve risk doğurmaktadır. Döviz kuru riskinin temel kaynağı kurdaki oynaklıktır. Kur oynaklığı hem dış ticaret hacmini hem de ödemeler dengesini etkilemektedir. Çünkü yüksek kur oynaklığı riskin maliyetini artırmaktadır. Yükselen risk maliyeti ise dış ticareti olumsuz etkilemektedir.

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerde mal, hizmet ve sermaye hareketleri ile ortaya çıkan dış ticaret açıkları ve cari açıklar nedeniyle ülke ekonomilerinde önemli bir gösterge haline gelen döviz kuru, ulusal paranın yabancı para birimi karşısındaki değerini göstermektedir. Dış ticaret ilişkilerinin giderek yoğunlaştığı ve hacimce genişlediği bir süreçte dövizin ülkeler arasındaki mal ve hizmet akımlarında ödeme aracı olarak kullanılması, döviz kuruna ihracat ve ithalat üzerinden cari işlemler dengesi ve sonuç olarak dış ticaret dengesi üzerinde önemli bir rol vermiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde üretim için gerekli olan ara malı ağırlıklı olarak ithal edildiğinden, döviz kurunun değişmesi girdi maliyetlerini ve dolayısıyla üretim maliyetlerini, bu da sonuç olarak yurtiçi sanayiye etkilemektedir. Döviz kurundaki değişimler tüketici tercihlerini yerli mallardan ithal mallara ya da tam tersine yönlendirebilmektedir. Diğer taraftan, döviz kurunun değişmesi yerli malların yabancı mallara göre rekabetçi durumunu da etkilemekte ve bunun üzerinden ihracata etki edebilmektedir. Bu gelişmeler de dış ticaret dengesine olumlu ya da olumsuz yansımaktadır. Esnek kur sistemine geçilmesiyle dış ticaret ve kur arasındaki etkileşim artmıştır. Bu gelişmeler de esnek döviz kuru rejimi altında meydana gelen döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerindeki etkilerini ön plana çıkarmıştır.

Bu bakımdan, 2001 yılında esnek kur rejimine geçen ve 2003 yılından başlayarak sermaye hareketlerinin yoğunlaştığı Türkiye’de başta dış ticaret dengesi olmak üzere makroekonomik göstergelerin kur değişiklikleriyle etkileşiminin arttığı bilinmektedir. Ayrıca cari işlemler açığı Türkiye ekonomisi için önemli bir sorundur. Cari işlemler açığını temelde dış ticaret açığı belirlediği için döviz kurundaki gelişmelerle dış ticaret dengesi arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Son yıllarda Türk lirasının (TL) aşırı değer kaybetmesinin teoride Türkiye’nin dış ticaret dengesini olumlu etkilemesi beklenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada son dönem kur değişikliklerinin dış ticaret üzerindeki etkileri Türkiye özelinde irdelenecektir. Döviz kurundaki gelişmelerin Türkiye’nin ihracat ve ithalat performansına olan etkileri ortaya konulacaktır.

1.1. Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

İhracat ve ithalat, uluslararası ticari faaliyetlerin iki temel unsurudur ve bu ikisi arasındaki fark net ihracat olarak bilinmektedir. Bir ülkenin ihracatı ithalatını aşarsa net ihracat pozitif değer veriyor, yani dış ticaret dengesi fazla veriyor demektir. Ters bir durum ise net ihracatın negatif değer ve dolayısıyla dış ticaret dengesinin açık verdiği anlamına gelir. Ülkeler dış ticareti dengede tutmayı, fazla vermeyi ya da açığı düşük seviyede tutmayı amaçlarlar. Bunu gerçekleştirmek ise ihracatı artırmak, ithalatı azaltmak ya da ihracat artışının ithalat artışından daha yüksek olmasını sağlamakla mümkün olur. Döviz kurundaki gelişmeler bu süreçte önemli

bir role sahiptir. Geleneksel teoriye göre, bir ülke parasının değerindeki değişmelerle o ülkenin uluslararası ticaret akımları arasında güçlü bir etkileşim vardır (Öncel ve İnal, 2016: 788).

Döviz kurundaki değişmeler bir ülkenin ekonomisi açısından sadece döviz piyasasını etkilemez. O ülkenin dış ticaret hacmi üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Döviz kurlarını belirleyen unsurlardan biri de ihracat ve ithalat oranlarıdır. Karşılıklı etkileşim söz konusudur. Ayrıca döviz kuru uluslararası piyasalara ihracat, doğrudan yatırım ve portföy yatırımı yapan, aynı zamanda uluslararası piyasalardan ithalat yapan şirketler için de çok önemlidir.

Dış ticaret, ödemeler yapılırken çoğu zaman farklı ülke para birimlerinin birbiriyle değiştirilmesini gerektirmekte ya da uluslararası ödemelerde kabul gören bir para biriminin kullanımını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu da sonuç olarak o ülke para biriminin yabancı bir para birimine çevrilmesi demektir. Bir birim yabancı para için ödenmesi gereken yerel para miktarı da (nominal) döviz kurunu ortaya çıkarmaktadır. Yani iki ülke parasının karşılıklı göreceli değeri söz konusudur. Bir ülke para biriminin oynaklığı arttığında o ülkenin nominal döviz kuru da yükselir. Böylece dış ticaret hacmi genişler.

Yabancı para birimlerine verilen genel isim olan döviz, tek bir piyasa görünümü veren farklı merkezlerdeki döviz piyasalarında belli fiyatlarda ve belli miktarlarda arz edilmekte, talep ile karşılaşmaktadır. Bu şekilde döviz kurunda meydana gelen bir yükselme, artık bir birim döviz karşılığında daha fazla miktarda yerel para birimi gerektiğini göstermektedir. Bu, yerel paranın değer kaybettiği anlamına gelmektedir. Döviz kurunda bir düşme gerçekleştiğinde ise bunların tersi yönde gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Döviz kuru değiştiğinde, ticarete konu olan malların göreceli fiyatları değişir. Bu da malların arz ve talep miktarlarında değişiklik meydana getirir. Döviz kuru yükselişi ithal malların yerel para cinsinden fiyatlarını aynı oranda artırırken ithal mallarına olan talebi azaltır. Ayrıca ihraç mallarının yabancı para cinsinden fiyatlarını aynı oranda düşürürken ihraç mallarına olan dış talebi artırır. Böylelikle döviz kuru yükselişi dış ticaret açığının kapanmasında rol oynar.

Nominal döviz kurundaki bu değişimin ihracat ve ithalat fiyatlarını değiştirmesi, esnek döviz kuru rejimlerinde parasal aktarım mekanizmasıyla gerçekleşmekte ve buna döviz kuru geçiş etkisi denilmektedir. Özellikle nominal döviz kuru değişimlerinin ithalat fiyatlarına geçiş etkisi, yurtiçi fiyatların kur değişimlerine duyarlılığını görmek açısından önemlidir. Döviz kuru geçiş etkisinin sınırlı olduğu ülkelerde döviz kuru gelişmeleri çok önem arz etmez. Edwards'a (2006:3) göre döviz kuru geçiş etkisi gelişmekte olan ülkelerde daha yüksektir. Dolayısıyla bu tip ülkelerde döviz kurunun yükselmesi hem ithal edilen malların fiyatlarını hem de ithal ara malların fiyatlarını artırır. Böylelikle yurtiçi üretim maliyeti de yükselir. Bu daraltıcı etki, üretim sektörü ithal ara mallarına bağımlı gelişmekte olan ülkelerde şiddetli yaşanmaktadır (Akbakay, 2017: 280-281).

Ancak dış ticaret bilançosu yerli mallara yönelik talebe bağlı olduğu için, bu talep de nispi fiyatlara dayandığı için, nominal döviz kurundan ziyade reel döviz kuru dış ticareti etkilemektedir. Çünkü nominal döviz kuru iki ülke parasının nispi fiyatı iken reel döviz kuru iki ülkedeki malların nispi fiyatıdır. Dolayısıyla bir ülkenin dış ticaretteki gücünü ortaya koyan ölçü reel döviz kurudur. Nominal döviz kuru ise reel döviz kuru üzerindeki etkisi ölçüsünde dış ticaret dengesine tesir etmektedir. Bu da geleneksel yaklaşıma göre kısa dönemde mümkün olmaktadır. Çünkü bu yaklaşım kısa dönemde yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar genel düzeyini sabit kabul etmektedir. Dolayısıyla bu ön kabul ortadan kalktığında nominal döviz kurunun dolaylı etkisi de ortadan kalkmaktadır (Aldemir, 2005: 7; Tapşın ve Karabulut, 2013: 191-192). Ayrıca dış ticaret bilançosunun döviz kuru değişimlerinden etkilenmesi, arz fiyatları veriyken, tüketicilerin kısa dönemli değişmelere tepki vermesine de bağlı olmaktadır.

Bu bağlamda, kimi zaman ticaret haddi olarak da anılan reel döviz kuru, iki ülkenin mallarının nispi fiyatlarını göstermektedir. Yani iki ülkenin mallarının karşılıklı göreceli değeridir. Rekabet gücünün reel bir ölçümüdür. Bir ülkenin uluslararası ekonomide göreceli fiyatlarının, maliyetlerinin ve verimliliğinin göstergelerinden biridir. Reel döviz kuru hesaplanırken yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar, verimlilik farkları ve maliyet düzeyleri dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede iç ve

dış enflasyon oranları arasındaki fark ulusal para cinsinden reel döviz kurunu vermektedir (Öztürk, 2011: 393).

Reel döviz kurunun dış ticaret üzerindeki miktar etkisi esneklik yaklaşımına dayanmaktadır. Esneklik yaklaşımına göre dış ticaret dengesini belirleyen en temel etmen görelî uluslararası fiyatlardır (Öncel ve İnal, 2016: 788-789). Bu yaklaşımda döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi, ihraç ve ithal edilen malların arz ve talep esneklikleri belirlemektedir. Bu bakımdan yerel paranın değer kaybetmesinin dış ticaret dengesine olumlu yansiyabilmesi için Marshall-Lerner Koşulu'nun sağlanması, yani ithal malları yurtiçi talep esnekliği ile ihraç malları yurtdışı talep esnekliği toplamının 1'e eşit ya da büyük olması gerekir (Göçer ve Elmas, 2013: 139). Böylelikle döviz kurunda meydana gelen artış ithal malların fiyatını artıracak, ihraç mallarının fiyatını ise azaltacak ve dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyecektir. Ancak söz konusu etkinin görülmesi kısa dönemde mümkün olmayabilir. Döviz kurunda yükselme meydana geldiğinde, beklentiler ve geçmişte yapılan anlaşmalar nedeniyle ilk başta dış ticarete azalma ortaya çıkabilir. Magee (1973) tarafından J Eğrisi Hipotezi olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, reel döviz kurunda meydana gelen değişimler ile dış ticaret dengesi arasında kısa dönemde negatif, uzun dönemde ise pozitif ilişki söz konusudur (Aksu vd., 2017: 478-479).

Bir ülkenin para biriminin değerindeki düşüşe bağlı olarak ortaya çıkan pozitif miktar etkisi ve negatif maliyet etkisi vasıtasıyla Marshall-Lerner Koşulu açıklanabilir. Bilindiği üzere bir ülkenin para birimi diğer ülkelerin para birimleri karşısında değer kaybettiğinde hem ithal edilen malların yerel para birimi cinsinden fiyatı artmakta hem de ihraç edilen malların yabancı para birimi cinsinden fiyatı azalmaktadır. Dolayısıyla ihraç edilen mal miktarı artarken ithal edilen mal miktarı düşer. Bu fiyat değişimleri pozitif miktar etkisini ortaya çıkarır ve böylelikle dış ticaret dengesi iyileşir. Ancak, artık bir önceki döneme göre ihraç edilen mallar daha ucuz, ithal edilen mallar daha pahalıdır ve bu durum negatif fiyat etkisini ortaya çıkarır. Bu etkinin de dış ticaret dengesini bozması söz konusudur (Hussain ve Haque, 2014: 231). İhraç ve ithal edilen mal miktarları kısa dönemde fiyat değişimlerine adapte olamayacağından negatif fiyat etkisi ağır basar ve dış ticaret dengesi başta bozulur. Pozitif miktar etkisi uzun dönemde kendini göstereceği için, bir ülkenin para biriminin değerindeki düşüş ancak uzun dönemde dış ticaret dengesini iyileştirmektedir.

Esneklik yaklaşımında görelî uluslararası fiyatlar dış ticaret dengesini belirleyen en önemli unsur olduğu için, yerel paranın yabancı paralara göre değerinin düşmesi durumunda ithal mallarının fiyatının artması, talebinin azalması ve ithalatın daralması söz konusu olmaktadır. Buna paralel olarak ihraç mallarının fiyatı düşerken yurtdışı talebi artmakta ve ihracat çoğalmaktadır. Dış ticaret dengesini iyileştiren bir sonuç doğmaktadır. Reel döviz kuru değişimleri yerel paranın değerini değiştirmek suretiyle ülkenin rekabet gücüne yansımakta ve gerek dış ticaret hacmini gerekse dış ticaret dengesini etkilemektedir (Yapraklı, 2011: 144).

Yansımaya yaklaşımına göre, döviz kurları ile dış ticaret hadleri arasındaki nedensellik ilişkisi ters yönlüdür. Dış ticaret hadlerindeki nispi fiyat değişimlerine üretici ve tüketicilerin uyum sağlaması belli bir gecikme ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle uzun dönem elastikiyetleri kısa dönem elastikiyetlerine göre daha fazladır. Dolayısıyla döviz kuru yükseldiğinde ilk başta dış ticaret açığı artabilir. Döviz kuru değişkenliğiyle artan risk algısı ve ticari sözleşme tarihindeki döviz kuruyla ödeme yapılırken ki döviz kuru arasındaki farkın yarattığı döviz kuru belirsizliği, dış ticarete daralmaya yol açar. Bu süreç, sözleşme etkisi olarak da ifade edilmektedir (Karaçor ve Gerçekler, 2012: 292; Öncel ve İnal, 2016: 788).

Choudhry'e (2008: 610) göre, döviz kurundaki değişimler kâr üzerindeki etkileri nedeniyle ticaret hacmini ters yönde etkilemektedir. Çünkü döviz kuru oynaklığı artarsa kâr riski de artar. Kur riskinden korunma yöntemleri olanaksız ise ithalatçılar risk almak istemezler. Kâr riskindeki artış ithalattan elde edilecek yararı azaltacağı için uluslararası ticaret hacmi düşer. Broll ve Eckwert'e (1999: 178) göre, döviz kuru oynaklığı firmaların riskini artırır ve üretimi azaltıcı bir etki ortaya çıkarır. Bu da dış ticaret hacmini daraltır. Auboin ve Ruta (2011: 10) da risk ve

belirsizliğe vurgu yapar. Uluslararası ticari akımlardan kaynaklanan ticari risk ile kısa ve uzun dönemli döviz kuru oynaklığının yarattığı belirsizlik, kur oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Çünkü dış ticarete ilişkin sözleşmenin imzalanması ile ödemenin yapılması arasında geçen zaman ve bu süreçte döviz kuru düzeyinin değişecek olması öngörülebilirliği azaltmaktadır. Beklenmeyen döviz kuru artışlarının olabirliği ve buna ilişkin belirsizlik oluşması, dış ticareten beklenen faydayı azaltır (Öztürk, 2006: 87).

Döviz arz ve talebi aynı zamanda hem ulusal hem de uluslararası politik ve ekonomik gelişmelerden etkilenerek beklentileri şekillendirmektedir. Döviz arz ve talebinde bu yolla meydana gelen değişim bir yandan kur istikrarını engellerken diğer yandan da kurları daha hareketli hale getirmektedir. Bu hareketlilik spekülasyon ataklara sebep olurken ayrıca ülkelerin dış ticaret hacmini de etkilemektedir. İktisadi faaliyetlerdeki geleceğe dönük belirsizlikler döviz kurlarında beklenmedik hareketlere sebep olabilmektedir. Küreselleşen dünyada sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve finansal işlemlerin hızla artması döviz kurlarını etkilemektedir. Dolayısıyla bu durum iktisadi birimlerin karar alma süreçlerini de etkilemektedir. Kur ve dış ticaret ilişkisini etkileyen çok sayıda faktörün olması, bu ilişkide standart bir sonuca ulaşılmasını güçleştirmektedir (Ayhan, 2016: 61).

Döviz kurunda meydana gelen değişimin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisine odaklanan çalışmaların büyük çoğunluğu ilişkinin simetrik olduğu varsayımına dayanmaktadır. Simetrik ilişkide, döviz kurunda meydana gelen değişimin dış ticaret dengesi üzerindeki mutlak etkisinin aynı olduğu kabul edilmektedir. Oysa son dönem çalışmalarda, döviz kurunda meydana gelen düşüşün dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ile döviz kurunda meydana gelen yükselişin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin aynı olmayabileceği bulgusu elde edilmiştir. Reel döviz kuru asimetrisi olarak ifade edilen bu bulgu, ekonomi politikası açısından farklı politikaların uygulanmasına neden olabilecektir (Aksu vd., 2017: 479).

1.2. Verilerle Türkiye’de Döviz Kurları ve Dış Ticaret Hacmi İlişkisinin İncelenmesi

Paranın dış değeri ile dış ticaret arasındaki bilinen en temel hipoteze göre, eğer ülke parası yabancı paralar karşısında değer kaybederse, ithalat pahalı ve ihracat ucuz hale geleceği için döviz kurundaki artışın dış ticaret açıklarını kapatmakta etkili olması beklenir. Ancak Eğilmez (2018a:1)’e göre bu hipotezin gerçekleşmesi için ihraç mallarını sattığımız ülkelerin ekonomik durumunun ve söz konusu ithal ve ihraç mallarının Marshall-Lerner Koşulu’nu sağlayıp sağlamadığı bilinmelidir.

Dış ticaret bilançosu uzun dönemde reel kurdan etkilenir, ancak geleneksel yaklaşıma göre kısa dönemde yurtiçi ve yurt dışı fiyatlar sabit kabul edilerek, nominal kurdan etkileneceği varsayılır (Aldemir, 2005:7). Bu varsayımına göre nominal kur değerleri ve dış ticaret arasındaki ilişki Tablo 1.1. ve Grafik 1.1’de incelenmiştir. Sepet kur Türkiye’nin diğer ülkeler ile en çok ithalat ve ihracat yaptığı para birimleri olan Euro ve Dolar kurlarının ortalaması alınarak tarafımızca hesaplanmıştır. İthalat ve ihracat rakamları TÜİK veri tabanında bin dolar cinsinden sunulmakta olup, işlem kolaylığı sağlamak amacıyla tarafımızca milyar dolar cinsinden ifade edilmiştir. Esnek kur rejiminin etkisini de görebilmek adına veriler 2001 yılından itibaren ele alınmıştır.

Tablo 1.1. Türkiye İçin Nominal Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi Verileri

Yıllar	Dolar Kuru	Euro Kuru	Sepet Kur	İhracat*	İthalat*	Dış Ticaret Dengesi*
2001	1,23	1,09	1,16	31,33	41,39	-10,06
2002	1,51	1,43	1,47	36,06	51,55	-15,49
2003	1,50	1,69	1,60	47,25	69,33	-22,08
2004	1,43	1,77	1,60	63,16	97,53	-34,37
2005	1,35	1,68	1,51	73,47	116,77	-43,3
2006	1,44	1,81	1,62	85,5	139,57	-54,07
2007	1,31	1,79	1,55	107,27	170,06	-62,79

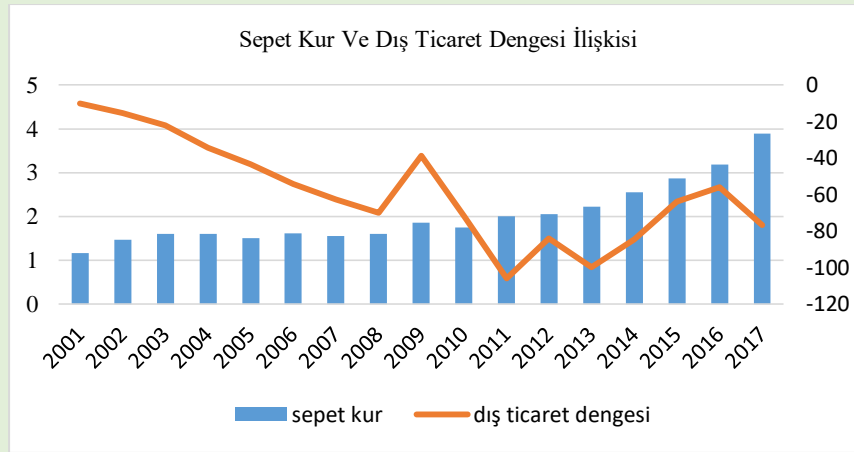
2008	1,30	1,90	1,60	132,02	201,96	-69,94
2009	1,55	2,16	1,86	102,14	140,92	-38,78
2010	1,51	2,00	1,75	113,88	185,54	-71,66
2011	1,68	2,33	2,01	134,90	240,84	-105,94
2012	1,80	2,32	2,06	152,46	236,54	-84,08
2013	1,91	2,53	2,22	151,80	251,66	-99,86
2014	2,19	2,91	2,55	157,61	242,17	-84,56
2015	2,72	3,02	2,87	143,43	207,23	-63,8
2016	3,03	3,35	3,19	142,52	198,61	-56,09
2017	3,65	4,12	3,89	156,99	233,79	-76,8
2001-2017**	196	277	235	401	464	663

* Milyar dolar

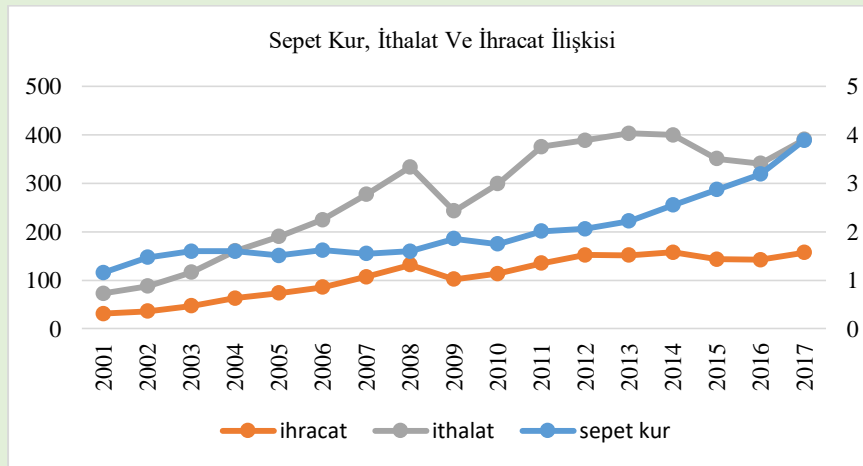
** Yüzde değişim

Kaynak: TCMB ve TÜİK veriler, 2018, Döviz kuru ve Dış Ticaret İstatistiklerinden derlenmiştir.

<http://www.tcmb.gov.tr/>, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, (Erişim:04.05.2018)

Grafik 1.1. Türkiye'de Sepet Kur ve Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki

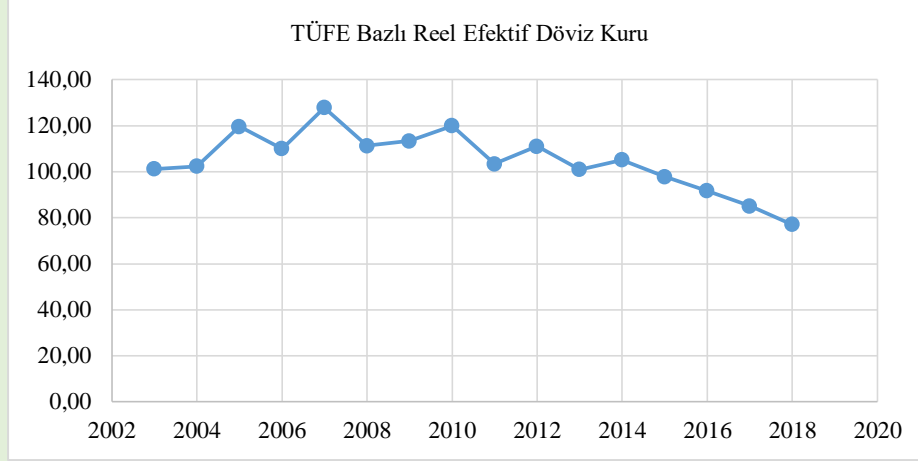

Grafik 1.2. Türkiye'de Sepet Kur, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki

Tablo 1.1. ve Grafik 1.1 incelendiğinde 2001 ve 2008 krizlerinin etkisi ile 2002 ve 2009 yıllarında TL'nin değer kaybı belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. 2013 yılından sonra ise

TL'deki değer kaybı artan hızla devam etmektedir. 2001'den 2017 yılına kadar geçen süre zarfında TL, euro ve dolar karşısında ortalama olarak %235 değer kaybederken, ihracat %401 ithalat ise %464 artmıştır. Teorik olarak TL değer kaybederken ihracatın artması ve ithalatın azalması sebebiyle dış ticaret açığının azalması beklentisine karşılık, Türkiye'de ithalat, ihracattan daha fazla artmış ve dış ticaret açığı 10 milyar dolardan yaklaşık olarak 77 milyar dolara çıkmıştır. Grafik 1.2 incelendiğinde, Türkiye'nin ihracat ve ithalat trendlerindeki benzerlik de dikkat çekmektedir. Bunun sebeplerinden biri ise, Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin birçoğunu ara malları ithalatına dayalı olarak üretmesidir. TL'nin değer kaybetmesi girdi maliyetlerini arttırsa bile, üretim yapısı sebebiyle ithalat tutarını daha çok arttırmaktadır. Ancak Grafik 1.2'ye göre, kurlarda ciddi bir yükseliş trendi olduğunda, kırılma yıllarında kur artışlarının ihracat ve ithalat tutarında azalmaya sebep olduğu görülmektedir. Yine de ihracat neden ithalat kadar artmıyor sorusunun cevabını sadece Türkiye ile değerlendirmek mümkün değildir. Tabii ki bu noktada dünya ticaret hacmi, küresel talep yapısı gibi diğer değişkenleri de ele almak gereklidir. Yani kriz yıllarında TL'nin değer kaybetmesinin ihracatı arttırmaması, diğer ülkelerin talep eksikliği ile de değerlendirilebilir.

Nominal döviz kuru, iki ülke parasının nispi fiyatı iken, reel döviz kuru iki ülkedeki malların görece fiyatlarını yansıttığı için dış ticarete etkisi daha anlamlıdır. Nominal efektif döviz kuru (NEK) ve reel efektif döviz kuru (REK) göstergeleri TCMB tarafından yayınlanmaktadır. NEK, çift taraflı nominal kurların belirli kriterlere (ÜFE, TÜFE, MALİYET gibi) göre ağırlıklandırılmaları ile hesaplanırken, REK ise NEK'in ülkeler arasındaki fiyat ve maliyet unsurlarının göz önünde bulundurularak hesaplanmasıdır (Saygılı vd., 2010: 2). TCMB'nin yayınladığı reel efektif döviz kuru verileri, Saygılı ve diğerlerinin (2010) "Türkiye İçin Yeni Reel Döviz Kuru Endeksleri" adlı çalışmalarına göre hesaplanmaktadır. Bu çalışmada hesaplanan reel efektif döviz kurunda bir artış meydana geldiğinde, TL'nin değer kazandığı ifade edilmektedir (Saygılı vd., 2010: 7). Bu bağlamda Tablo 1.2'de reel efektif döviz kuru verileri incelenmiştir. Türkiye'de enflasyon rakamlarının yıldan yıla artan bir seyir izlediği düşünülürse döviz kuru dış ticaret ilişkisinin reel kur üzerinden incelenmesi daha makuldür. Ancak reel döviz kuru ile yapılan analizlerin günümüzdeki heterojen mallar, çok kullanılan ürün farklılaştırma yöntemleri ve ithalata dayalı ihracat yapısı gibi sebeplerle rekabet gücü analizlerinde kesin sonuçlar vereceğini söylemek de mümkün değildir. REK hesaplanırken Türkiye'nin dış ticaretindeki ülkelerin ağırlıkları da dikkate alındığından, döviz kurundaki gelişmeleri daha doğru değerlendirebilmek için Tablo 1.2 ve Grafik 1.3. oluşturulmuş, veriler 2003'ten itibaren hesaplandığı için başlangıç yılı 2003 olarak alınmıştır. Bu hesaplama Türkiye ticaretinin %80'ini oluşturan 36 ülke için TCMB tarafından yapılmaktadır. Reel efektif döviz kurunun azalışı TL'nin değer kaybettiği anlamına gelmektedir. TL reel anlamda 2014 yılından itibaren sürekli bir değer kaybı yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle Türk mallarının yabancı mallar cinsinden değeri düşmektedir. Artan yurtiçi enflasyon da bu değer kaybında etkilidir.

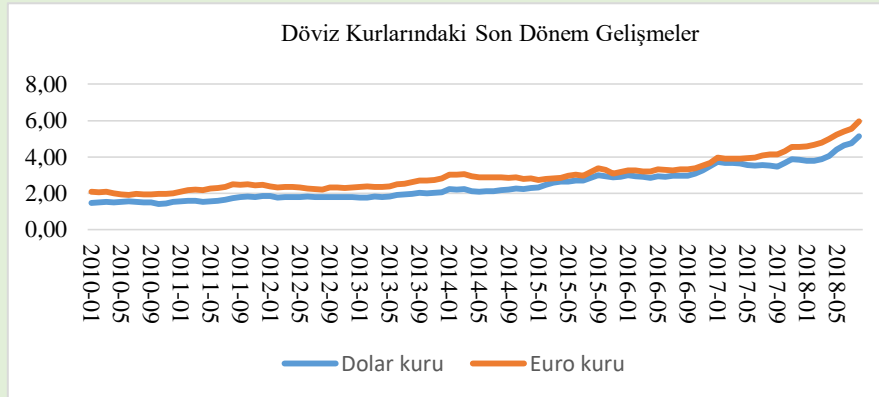

Grafik 1. 3. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru

Tablo 1.2. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru

Yıllar	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)
2003	101,28
2004	102,34
2005	119,67
2006	110,06
2007	127,92
2008	111,31
2009	113,44
2010	120,04
2011	103,47
2012	111,07
2013	100,99
2014	105,15
2015	97,89
2016	91,77
2017	85,16
2018	77,10

Kaynak: TCMB, 2018, Döviz Kuru İstatistiklerinden derlenmiştir. <http://www.tcmb.gov.tr/>, (Erişim:04.05.2018)

Grafik 1.4. Dolar ve Euro Kurundaki Son Dönem Gelişmeler

Grafik 1.4'te ise Türkiye'nin dış ticaretinde önemli payı olan dolar ve euro kurundaki son gelişmeler 2010-2018 yılları arasında aylık olarak incelenmiştir. 2011 yılının başlarından itibaren dolar ve euro yükseliş trendine girmiş, bu yükseliş 2014 yılından itibaren belirginleşmiş, 2016 ekim ayından itibaren ise hızı daha da artmıştır. Buna göre dolar kuru tarihinin en yüksek seviyesi olan 5.13 değerini görmüştür. Bu bağlamda Tablo 1.1'de yer alan dış ticaret verilerine bakıldığında, TL'nin değer kazandığı 2001-2010 döneminde dış ticaret açığının, TL'nin değer kaybettiği 2010 sonrası döneme göre ortalama olarak daha az olduğu görülmektedir.

Dış ticaret açığının büyüdüğü bir dönemde kurlardaki yükselişin sebeplerinin bilinmesi ve buna çözüm önerisi getirebilmek için, kurlardaki söz konusu yükselişin sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İthalata dayalı üretim yapısı: Döviz talebi arttığında bilindiği üzere döviz kuru yükselir. Türkiye henüz kendi teknolojisini üretebilir hale gelmediği ve hammadde ithalatı için yabancı para üzerinden borçlandığı için, ödeme zamanları geldiğinde döviz talebi artar ve kur yükselir. Dolayısıyla bu üretim yapısını değiştirebilmek için, sanayide en çok kullanılan hammadde ve ara malları tespit edilerek, yurtiçi üretimini sağlamak için teşvik sistemlerinin oluşturulabileceği düşünülmektedir.

2. Fiyat istikrarsızlığı: Son dönemde artan enflasyon yine enflasyon beklentisine sebep olarak yerli paraya olan talebin azalması, yabancı paraya olan talebin artmasına sebep olmaktadır. Bu da kurlardaki yükselişi tetiklemektedir. TCMB bağımsızlığına müdahale edilmemesi, fiyat istikrarının sağlanmasındaki en önemli etkenlerdendir. Enflasyon oranını azaltmak için merkez bankaları sıkı para politikaları uyguluyorlar. Ancak TCMB yıllardır enflasyon hedeflerini tutturamamaktadır. Bunun yanında büyüme oranlarındaki artışı sağlamak için uygulanan vergi indirimi, borç affı ve benzeri uygulamalar ise genişletici maliye politikaları uygulandığını göstermekte, bu durum da politika tutarsızlığına sebep olmaktadır (Eğilmez, 2018b: 2).

3. Ülke ekonomisinin makro ekonomik göstergeleri ve kırılabilirliği: Ülke ekonomisinin büyüme, cari açık, bütçe açığı, enflasyon vb. gibi temel ekonomik göstergelerinde bozulma var ise hem yerli hem de yabancı yatırımcı açısından yerli paraya olan güven azalır, sonuç olarak döviz talebindeki artış kurlardaki yükselmeye sebep olur.

4. Dış politikalar: Ortadoğu'daki olumsuz gelişmeler Türkiye için jeopolitik risk oluşturmaktadır, bu durum da kurları olumsuz etkilemektedir. FED'in faiz artırım beklentisi de doların değerinin yükseleceği beklentisi ile döviz talebinin artmasına sebep olmaktadır.

5. Özel sektörün borçlanması yabancı paranın ağırlığı: Döviz kurunun artacağı beklentisi yabancı para üzerinden borçlanan kurumların zararlarını minimize edebilmek için borçlarını erken kapatabilmek amacıyla döviz talebini arttırmaları kurlardaki artışta etkili olmaktadır.

2. Sonuç

Çalışmada 2001 yılından itibaren dış ticaret ve döviz kuru arasındaki ilişki Türkiye açısından veriler ile teorik olarak açıklanmış, 2010 sonrası döviz kuru gelişmeleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişki, 2010 öncesiyle karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Özetle kurlardaki yükselişi, döviz arz ve talep dengesi açıklamaktadır. Her ne kadar döviz kurundaki gelişmeler ihracatı ve ithalatı etkilese de, dış ticaret de döviz kurunu etkilemektedir. Döviz arzı, yatırım, ticaret ve turizm kanalı ile sağlanmaktadır. Son birkaç yıldır makroekonomik göstergelerdeki bozulmalar ve bölgedeki siyasi gelişmeler döviz arzını olumsuz etkilemiştir. FED'in faiz artırım beklentisi ile TL-dolar kurunun yükseleceği beklentisi ve diğer beklentilerdeki kötümserleşmelerden dolayı döviz talebi artmıştır ve bu da TL'de değer kaybına sebep olmuştur. Ancak, kredi olanakları ile üretim için gerekli ithalatın sağlanabilmesi ve üretim yapısının kolay değiştirilememesi, ithalata bağımlı ihracat yapısı gibi sebeplerle TL'deki değer kaybının, Türkiye'nin dış ticaret dengesine teorideki gibi pozitif bir etkisi görülmemektedir. Tam tersine, 2010 sonrasında TL sürekli değer kaybetmesine rağmen dış ticaret açığının ortalama olarak arttığı

görülmektedir. İhracatın ithalata bağımlı olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye’de artan kur riskinin uzun dönem dış ticaret hacmini olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Akbakay, Z. (2017). “2000 Sonrasının Türkiye’inde Dalgalanma Korkusu”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7 (14). 265-291.
- Aksu, H., Başar, S., Eren, M. ve Bozma, G.(2017). “Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Asimetrik Etkisi: Türkiye Örneği”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 31(3). 477-488.
- Aldemir, Ş.(2005). Türkiye’de Döviz Kuru İle Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Yansıma Etkisi Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir.
- Auboin, M. ve Ruta, M. (2011). “The Relationship Between Exchange Rates and International Trade: A Review of Economic Literature”. *WTO Staff Working Paper*, No. ERSD-2011-17. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/57610/1/672646870.pdf>. [Erişim Tarihi: 20/06/2018].
- Ayhan, F. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya.
- Bal, H., Akça, E. E. Ve Demiral, M. (2017). “Döviz Kuru Değişmelerinin Türkiye’nin Avrupa Birliği Ticareti Üzerine Etkileri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(2). 61-82.
- Broll, U. ve Eckwart, B. (1999). “Exchange Rate Volatility and International Trade”. *Southern Economic Journal*. 66(1). 178-185.
- Choudhry, T. (2008). “Exchange Rate Volatility and United Kingdom Trade: Evidence From Canada, Japan and New Zealand”. *Empirical Economics*. 35(3). 607-619.
- Doğan, Z. ve Kurt, Ü. (2016). “Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi”. *International Journal of Social Science*. 45. 327-336.
- Edwards, S. (2006). “The Relationship Between Exchange Rates and Inflation Targeting Revisited”. *NBER Working Paper*, No. 12163.
- Eğilmez, M. (2018a). “TL Değer Kaybederse İhracat Artar, İthalat Azalır mı?”. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/03/tl-deger-kaybederse-ihracat-artar.html>. [Erişim tarihi: 01.04.2018]
- Eğilmez, M. (2018b). “TL’deki Hızlı Değer Kaybının Nedeni”. mahfiegilmez.com/2018/04/tldeki-hzl-deger-kaybnn-nedeni.html. [Erişim tarihi: 01.04.2018]
- Göçer, İ. ve Elmas, B. (2013). “Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye’nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırımlı Zaman Serisi Analizi”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*. 1(1). 137-157.
- Hepaktan, E., Çınar, S. ve Dündar, Ö. (2011). “Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sitemlerinin Dış Ticaret ile İlişkisi”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 3(5). 62-82.
- Hussain, E. ve Haque, M. (2014). “Is the J-Curve a Reality in Developing Countries?”. *Journal of Economics and Political Economy*. 1(2). 231-240.

- Karaçor, Z. ve Gerçekler, M. (2012). “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (2003-2010)”. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 12(23). 289-312.
- Karagöz, M. ve Doğan, Ç. (2005). “Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(2). 219-228.
- Kızıldere, C., Kabadayı, B. ve Emsen, Ö. S. (2014). “Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”. *International Journal of Economic and Administrative Studies*. 6(12). 39-54.
- Magee, S. P. (1973). “Currency Contracts, Pass-Through, and Devaluation”. *Brookings Papers On Economic Activity*. 1973(1). 303-325.
- Öncel, A. ve İnal, V. (2016). “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: 2000-2015 Dönemi İçin ARDL Modeli ile Ampirik Bir Analiz”. *BJSS Balkan Journal of Social Sciences*. International Congress of Management Economy and Policy. 786-799.
- Özmen, E.(2014). “Reel Döviz Kuru ve Türkiye Dış Ticaret Dinamikleri”, *ERC Working Papers in Economics*. 14(12). TÜBİTAK, No. 112K04.
- Öztürk, İ. (2006). “Exchange Rate Volatility and Trade: A Literature Survey”. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*. 3(1). 85-102.
- Öztürk, N. (2011) *Para, Banka, Kredi*. Bursa :Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Sarı, A. (2010). “Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. 11. 31-44.
- Saygılı, H., Saygılı, M. Ve Yılmaz, G. (2010). “Türkiye İçin Yeni Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri”. *Çalışma Tebliği No:10/12*.
<http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/2010/WP1012.pdf> [Erişim tarihi: 02.05.2018]
- Sevim, C. ve Doğan, T. T. (2016). “Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Döviz Kuru Oynaklığı İlişkisi”. *Ege Akademik Bakış*. 16(2). 303-318.
- Tapşın, G. ve Karabulut, A.T. (2013). “Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 26. 190-205.
- Yapraklı, S. (2011). “Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 65(4). 141-163.
- Yücesan, M., Torun, M. ve Kurt, S. (2017). “Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye’nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(52). 1288-1297.